

УДК 94(438:439) "1424/1444"

КОРОЛЬ ВЛАДИСЛАВ III ВАРНЕНЧИК: СПРОБА ІСТОРИЧНОГО ПОРТРЕТА

Роман МАРТИНЧУК

Львівський національний університет ім. Івана Франка

У статті проаналізовано діяльність короля Владислава III (1434-1444). Акцентовано на політичних і військових здобутках та прорахунках короля, уточнено шлях хрестового походу на Варну. Розглянуто чисельність та організацію військ хрестоносців і причини поразки в битві під Варною. Важливу роль відведено Сегединському мирному договору. Автор акцентує на значенні «останнього хрестового походу».

Ключові слова: Владислав III, Угорське королівство, Варна, хрестовий похід.

У сучасній українській історіографії вивченню польської тематики не приділено належної уваги. Особливих студій потребує дослідження правління Владислава III (1434-1444) – польсько-угорського короля, якого пам'ятають здебільшого через загибель біля м. Варни. Опрацювання біографії Владислава є важливим для розуміння політичної картини в Польському та Угорському королівствах, до складу яких входили українські землі.

Діяльність Владислава III неодноразово ставала об'єктом зацікавлення науковців – наприклад, Януша Тазбіра [17], Едварда Потковського [14]. У монографії останнього подано детальну характеристику битви під Варною. Розвідка Станіслава Сроки присвячена правлінню Владислава в Угорському королівстві [15; 16]. Чеська «політика» польського правителя епізодично згадана у монографії Ярослава Шимова [9]. Світло на похід польсько-угорського короля проти турків пролив французький історик Жозеф Мішо [7]. Серед болгарських вчених доцільно виокремити доробок Нев'яна Мітева [6, 12].

За джерельну базу послужили праці польських хроністів XV–XVI ст.: Яна Длугоша і Мацея Стрийковського та хроніка італійського публіциста Філіппа Каллімаха [8, 10, 11].

Мета нашої розвідки – проаналізувати основні перемоги Владислава III як політика, так і полководця, відтворити

історичний портрет короля, з'ясувати значення «останнього» хрестового походу та окреслити питання, котрі потребують окремого дослідження.

Мацей Стрийковський зазначав у своїй хроніці, що одразу по смерті Владислава II Ягайла (1386–1434) в Познані краківський єпископ Збігнієв Олесницький у супроводі великих панів проголосив королем старшого сина Ягайла – Владислава. Коронація відбулася 25 липня 1434 р. Оскільки малолітньому правителю не виповнилося і десяти років, то регенство над ним узяв Збігнієв Олесницький [8, с. 685]. Єпископ плекав надії на приєднання Великого князівства Литовського до Польщі та посилення впливу Польського королівства в Угорщині та Чехії, а в майбутньому – послаблення Османської держави, яка щорічно захоплювала нові землі й щораз більше поглиблювала власну сферу впливу на Балканському півострові. [4, с. 86].

Після коронації Владислав намагався утвердитись на чеському престолі, який став вакантним після смерті імператора Священної Римської Імперії Сигізмунда Люксембурзького (1433–1437). Частина гуситського дворянства хотіла бачити володарем Чеської Корони не правителя Угорського королівства та Священної Римської імперії німецької нації, зятя Сигізмунда – Альбрехта V (1438–1439), а володаря Корони Польської – Владислава Ягайловича. Погодившись на цю пропозицію, король Владислав відправив у чеські землі свого молодшого брата Казимира з чималим військом. Спроба зазнала невдачі й на троні утвердився Альбрехт V, який був першим у династії Габсбургів, кому вдалось об'єднати під своєю владою австрійські, угорські, чеські та німецькі землі. Через два роки імператор Альбрехт помер від дизентерії [9, с. 47]. Польський хроніст М. Стрийковський щодо цього писав: «*Імператор Альбрехт помер, об'ївшись гарбузів і грибів*» [8, с. 695].

Поразка сербів у битві з турками на Косовому полі 1389 р. стала першим сигналом можливого нападу турків на Угорське королівство. Боячись турецької експансії, одразу ж по смерті короля Альбрехта V угорська знать вирішила запросити на трон Владислава III Ягайловича і вислала делегацію послів [5, с. 144]. Очевидно, що такий сюжет відбувся не без дипломатичних втручань єпископа Олесницького, для якого такий хід подій був

дуже вигідним, адже Владислав III мав стати угорським королем. У тому таки 1440 р. молодший брат Владислава – Казимир IV (1447–1492) був запрошений литовськими радними панами як намісник, а згодом проголошений великим князем. Польська держава залишилась у руках єпископа Олесницького [2, с. 150].

Владислав Ягайлович погодився на цю пропозицію. Хроніст Ян Длугош зауважував, що сама земля віщувала лихо й не хотіла відпускати короля, на обличчі якого ще й «перший мох» не поріс [10]. Схожі мотиви «прощання природи» притаманні багатьом літописам і літописним повістям. Приміром, ідентична картина вимальовується у «Слові про похід Ігорів», у якому природа теж не хотіла відпускати чернігівського князя Ігоря Святославича (1198-1202) у похід проти половців, який виявився невдалим для князя. Пообіцявши оберігати старовинні дворянські привілеї, які були закріплені ще «Золотою буллою» 1222 р., а саме: звільнення від мит, податків, наявність торгового права, обмеження військової служби кордонами Угорського королівства, Владислав був коронований у Буді. Він увійшов в угорську історію під назвою Уласло I (1440-1444) [5, с. 142].

Водночас, угорська корона Святого Іштвана була викрадена королевою Єлизаветою (вдовою короля Альбрехта V) – для інтронізації щойно народженого сина Альбрехта та Єлизавети Владислава V Посмертного (1440–1457). У цьому її підтримували угорські пани прогабсбурзької партії. Країна опинилася в стані громадянської війни. На бік удови Єлизавети та її немовляти-короля став імператор Фрідріх III (1440–1452) та частина гуситів, представник якої – Ян Іскра, закріпився на півночі Угорщини, чим відрізав її від Королівства Польського [1, с. 290].

Тож оптимальним варіантом для Владислава Ягайловича була домовленість із Яношом Гуніаді та Міклошом Уйлакі, яким було віддано Семиградське воєводство. Воєводи перетворили ці землі на оплот «*спокою та могутності*», звідки Гуніаді неодноразово ходив походами проти турків-османів. Завдяки згаданому союзу Владислав і зміцнився на решті угорських земель [5, с. 43].

Саме тоді Папську курію очолював Євгеній IV (1431–1447), котрий на постійні прохання візантійського імператора Іоана VIII Палеолога (1425–1428) видає в 1442 р. буллу. У ній він закликає стати на захист останніх святинь християнської Європи:

Константинополя, о. Родоса й о. Кіпру та розпочати збір коштів на похід [3]. Зі своїм проханням Папа звертається до короля Владислава та воєводи Яноша і переконує останніх узяти участь у хрестовому поході, відправивши свого легата Юліана Чезаріні з місією примирити «обох Уласло» [5, с. 43].

Мир було підписано в 1442 р. За ним Владислав Ягайлович залишався правителем Угорського королівства, а чеські землі переходили до рук Владислава V Посмертного. Втім, правління його було формальним, бо реальна влада перебувала в руках опікуна – імператора Фрідріха III. Опісля примирення і розпочались військові операції проти турків.

Цей Хрестовий похід часто називають «останнім». Річ у тім, що під терміном «останній хрестовий похід» треба розуміти спроби Угорської Корони протистояти османському наступу на території Балканського півострова. Започаткувала цей вираз битва під Варною 1444 р., а заключним акордом стала виграна європейцями битва за Белград 1456 р. [13, р. 333].

Виступивши з Буди, хрестоносці швидким маршем здобули низку перемог: під Нішем, Піротом, Софією. І лише зима стала на заваді переможцям. Султан Османської імперії Мурад II (1421–1444), занепокоївшись ситуацією на Балканах, був вимушений підписати мирний договір [6]. Трактат було підписано 1 серпня 1444 р. у м. Сегедин у двох примірниках. Копія угорської сторони була спалена вже через кілька днів. Документ, виданий Мураду II міг зберегтися, але його досі не знайдено в турецьких архівах [14, s. 164]. За свідченням хроніста М. Стрийковського, султан обіцяв: вивести війська із Сербії; повернути сербському деспоту Георгію Бранковичу (1427–1456) всі володіння, які захопив турецький володар; повернути двох його осліплених синів та низку фортець, захоплених турками в Сербії та Албанії. Водночас сербський деспот мав сплачувати щорічний податок османам. Частина ж Болгарії з Адріанополем мала залишатись під османським пануванням. Владислав та Мурад поклялись на Біблії та Корані, що не будуть порушувати миру, який підписано на 10 років [8, с. 712].

Папський легат Чезаріні не міг допустити закінчення священного походу й став підбурювати короля Владислава до поновлення військових дій. Ситуація змінилася тоді, коли

Чезаріні прибув до Буди із загоном лицарів і дозволом Папи на порушення мирного договору. 4 серпня 1444 р. Владислав денонсував Сегединський мирний договір [5, с. 144]. Історики протягом століть сперечалися, чи правильно вчинив Владислав, розірвавши перемир'я, і чи мав Папа Євгеній право на звільнення угорського правителя від присяги. Були твердження про те, що Владислав ніколи не присягав на Біблії перед султаном і відмовився ратифікувати договір. Такі думки не знаходять реального підґрунтя, оскільки факт присяги було зафіксовано в низці джерельних повідомлень [17, s. 511].

На думку французького історика Жозефа Мішо, хрестоносці допустилися двох головних помилок. По-перше, це сам факт підписання мирного договору тоді, коли можна було витіснити турків за межі Дарданелл. По-друге, це порушення щойно підписаного договору, адже так вони дискредитували довіру християнських держав і балканські народи не підтримали ідеї нової війни [7].

Сумарно християнське військо налічувало бл. 20 тис. переважно важкої кінноти. Основу становили угорці (бл. 10 тис.). Волоський господар Влад II Дракул (1436–1447) привів із собою 4 тис. кінноти. Решта війська була представлена хорватами, чехами-гуситами, болгарами, русинами та папським загоном лицарів. Цікаво, що польських вояків за найретельнішими підрахунками було не більш як 500 воїнів. Крім цього, в армії Владислава було 2 тис. бойових машин та незначна кількість малих гармат. Мусульманське ж військо, на чолі із султаном Мурадом II, нараховувало бл. 80 тис. [6, с. 170]. Безумовно, для того, щоб досягти основної мети експедиції, а саме – витіснити османів із Європи, потрібна була армія вдвічі, а той утрічч більша [14, s. 176].

Військо хрестоносців перетнуло Дунай поблизу м. Оршова. Захопивши фортецю, армія попрямувала на схід. Хрестоносний марш вітало мирне населення, беручи активну участь у бойових діях. Захоплюючи фортецю за фортецею, хрестоносці підійшли до Нікополя, облога якого затягнулася на декілька днів. Армія й далі просувалася на схід, і 7 листопада вона підійшла до фортеці Петрич, узяття якої було надскладним завданням. Адже вона

була оточена траншеєю, а оборонна система складалася з трьох стін. Але й цю фортецю було здобуто – разом із замком Михалич.

Тим часом війська турків перепливли протоку Дарданелли. Як стверджує болгарський історик Нев'ян Мітев, у питанні, як турецьким військам вдалося переправитись через Дарданелли, важливі дві теорії. Перша полягає в тому, що турки дали хабар, але кому саме – венеційцям, генуезцям чи грекам – важко встановити через суперечливі джерельні дані, які кардинально відрізняються одні від одних. Друга теорія стверджує, що флот хрестоносців не міг контролювати велику територію, і, найімовірніше, турки знайшли розлом і перетнули протоку. Так вони змогли об'єднатися з іншою частиною османської армії, що розташувалась на Балканах [12, р. 237–249].

Обидві армії зустрілися під Діонісіополісом (суч. Варна) 10 листопада 1444 р. Польсько-угорська армія розташувалась на рівнині. З півдня ця рівнина була закрита озером Девнія, болотистим берегом і заболоченим гирлом до моря. З іншого боку рівнина була оточена сушею. Безперечно, кращі позиції займала армія султана Мурада, адже розташовувалась на високогір'ї, яке мало круті схили до позицій хрестоносців. Воевода Гуніаді розташував війська дугою. Армія складалася з трьох корпусів. Перший корпус, що стояв на лівому крилі, утворили п'ять угорсько-трансільванських хоругв, які очолював зять Гуніаді – Міхал Сілагі. Вони мали відіграти стрижневу роль у битві. Другим корпусом, розміщеним у центрі, керував сам Владислав. Третій корпус сформував праве крило армії і складався з легкої волоської кінноти. Становище правого флангу було найгіршим, адже війська стояли в долині пагорбу в пересіченій місцевості й легко могли бути оточеними. Королівський фронт військ розтягнувся на 4 км, що було недоліком, бо перешкоджало командуванню в разі переміщення військ в інше місце [14, s. 188–189].

Султан поставив у першу лінію сипахів – різновид важкої кавалерії, що становила основу регулярної турецької армії. Праворуч розташовувалась кіннота з Румелії, якою курував Караджа-бей. На лівому крилі, на схилах високогір'я, розмістилась кіннота Дауда-паші. А в другій лінії, в центрі турецького фронту, були яничари, які утворили чотирикутник.

На краю розмістили залізні кілки та щити, через які можна було пускати стріли. Загальна протяжність армії становила 1,5 км.

Битва розпочалася з атаки лівого флангу турецької армії, якій вдалося прорвати правий фланг хрестоносців. Гуніаді, бачачи катастрофічну ситуацію, очолив частину королівських військ і підійшов на допомогу. Йому вдалося відбити атаку румелійської кінноти й піти в наступ, тож правий фланг турецької армії був розгромлений, а лівий почав відступати. В атаку кинулися яничари та особиста піхота Султана Мурада. Військові сили хрестоносців зменшувалися, позаяк співвідношення сил було три до одного на користь турків. Владислав, який до цього не брав участі в битві, очолив загін із 500 лицарів і розпочав атаку. Найімовірніше, король або був упевнений у своїй перемозі, або ж до атаки його переконали заздрісні до перемог та слави Гуніаді радники [14, s. 194–198]. Проте наступ швидко закінчився. Король наткнувся на турецьку пастку і був пронизаний безліччю яничарських шабель. Хроніст Длугош зазначав: *«Він [Владислав III] кинувся посеред бою і посіяв між піхотною армією погром настільки страшний, що яничари похитали головами і вже думали про відмову від битви»* [10]. Яничар Коджа Хізир відрізав голову королеві та поніс до султана.

Звістка про смерть короля деморалізувала решту християнських військ, а для турецької армії була суттєвим психологічним фактором до продовження бою. Попри намагання Яноша Гуніаді відновити порядок, все-таки довелося відступати. За місцем загибелі Владислав і отримав прізвисько «Варненчик». Разом із ним на полі бою полягло 10 тис. воїнів та папський легат Чезаріні. Лише воеводі Гуніаді із залишками війська вдалося втекти [7]. Італійський дипломат Філіпп Каллімах вважав Гуніаді добрим стратегом та мудрим радником, і з ним контрастувала постать безрозсудного Владислава. Та Каллімах не засуджував учинок короля – навпаки, підкреслював його образ доблесного лицаря [11]. Чисельність турецьких жертв за різними джерельними даними коливалася від 20 до 30 тис. Королівська голова була збережена в бочці з медом й відправлена до м. Бурси, де була виставлена на загальний огляд. Про її подальшу долю невідомо. Найбільший парадокс полягав у тому, що

обезголовеного тіла після битви так і не знайшли [12, с. 254; 15, с. 116].

Невдача християнських військ у битві під Варною пояснюється низкою причин. Перш за все, експедиція розпочалася восени, а це не найсприятливіший для походу час. Армія хрестоносців була багатокультурною. Між військовими частинами не було єдності та належної дисципліни. Вона чисельно поступалась османській армії. Відсутність матеріальної та військової допомоги європейських країн теж зіграли свою роль. Окрім цього, проблемою була відсутність енергійного та вмілого керівника. Цю місію спробували виконати король Владислав та воєвода Гуніаді, але Ягеллончик був не надто досвідченим, а Гуніаді мав досвід і тактичні навички, але не міг контролювати прагнення та амбіції угорських магнатів, папських лицарів на чолі з Чезаріні, поляків з оточення Владислава та, власне, самого Варненчика. Суттєвою причиною було і порушення Владиславом щойно підписаної Сегединської угоди.

Натомість турецька армія була регулярною, складалася як із піхоти (яничарів), так і кінноти (силахів). Її розташування було значно вигіднішим, ніж європейської армії. «На руку» османам також зіграв і тойфактор, що вони воювали на добре знаймі місцевості та могли розраховувати на ресурси та підтримку допоміжних загонів. [14, с. 203–204].

Наслідки поразки під Варною стали фатальними для християнського світу. Балканські народи перестали вірити в свою перемогу й змирилися з турецьким пануванням, яке остаточно утвердилось у завойованих європейських провінціях [5, с. 144]. Для Візантійської імперії поразка стала кульмінацією кінця, адже з усіх боків вона тепер була оточена турецькими володіннями. Й уже в травні 1453 р. Константинополь буде захоплений турками.

Оскільки після бою тіла короля не було знайдено, то цей факт породив безліч легенд про те, що король живий. Завдяки цим чуткам польський трон ще кілька років залишався вакантним. Деякі історики надавали вагомому значення цим легендам і навіть формулювали фантастичні теорії про подальше перебування короля. Найпопулярнішою є версія про те, що Владислав Ягайлович після Варни опинився на португальському острові Мадейра. Як правило, ці «дослідження» мали

аматорський характер; вони відкидали джерельні повідомлення про смерть короля під час битви [15, s. 103]. Лише через три роки після смерті Владислава його брат Казимир IV Ягеллончик (1447–1492) був коронований польською короною. В Угорському королівстві до влади прийшов Владислав V Посмертний. Однак конфлікт між національною і прогабсбурзькою партією не припинився. В країні ще більше посилилась анархія, яку на деякий час вдалося придушити Матяшу Корвіну (1458-1490). Проте стабілізація була короткочасною, бо вже після «Могацької катастрофи» 1526 р. вся центральна Угорщина буде завойована Османською імперією.

Висновки. Отже, у проаналізованих джерелах портрет Владислава III Варненчика проглядається досить чітко. Король був гідним наступником свого батька, а також зразком середньовічного лицаря, якому вдалося підпорядкувати Угорське королівство. Зі смертю короля обірвалися плани утворення великої польської супердержави. Альянс із Короною Угорською розпався. Польське королівство все більше схилялося до унії з Великим князівством Литовським. А в Угорському королівстві настав період анархії. Народи ж Південно-Східної Європи майже на п'ять століть будуть поневолені Османською імперією. Вважаємо, що окремих розвідок потребують питання спорядження та озброєння хрестоносних військ, політики Владислава стосовно православної церкви та монетної справи Польського та Угорського королівств під час правління Владислава Варненчика.

Список використаних джерел та літератури

1. Ф. Дворник, *Славяне в европейской истории и цивилизации*, пер. И. Соколова, Москва 2001, 800 с.
2. Н. Дейвіс, *Боже ігрище: історія Польщі*, пер. П. Тарашук, Київ 2008, 1080 с.
3. Р. Івашко, *Про що розповіла булла папи Євгенія IV (1431-1447)?* Режим доступу: <https://lvivmedievalclub.wordpress.com>
4. Є. Ключовський, *Історія Польщі до кінця XV століття*, пер. Н. Яковенко, Сандомир 2005, 237 с.
5. Л. Контлер, *История Венгрии, Тысячелетие в центре Европы*, пер. В. Олейник, Москва 2002, 656 с.
6. Н. Митев, *Снаряжението на войската на крал Владислав Варненчик*, «Българское-Списание за Археология» 2018, № 6, с. 169-181.
7. Г. Мишо, *Эпоха крестовых походов*, пер. С. Клячко, Москва 2001, 368 с. Режим доступу: http://az.lib.ru/m/misho_z_f/text_1884_istoria_krestovyh_pohodov.shtml.
8. М. Стрийковський, *Літопис польський, литовський, жмудський і всієї Руси*, ред. О. Купчинський, Львів 2011, 1075 с.
9. Я. Шимов, *Австро-венгерская империя*, Москва 2003, 608 с.
10. J. Długosz, *Rochniki chyli kroniki slawnego królestwa polskiego*, Warszawa 2009, księgi IX–XII, 407 s. Режим доступу: <https://www.dbp.wroc.pl/biblioteki/wroclaw>.
11. *Filipa Kallimacha Historia o królu Władystawie*, tłum. Anna Komornicka, Warszawa 1975, s. 281–305. Режим доступу: <https://epdf.pub/historiad66280f8a9d446154556d8ac80f9ac2410381.html>
12. N. Mitev, *Notes on the campaign of Vladislav Varnenchnik in northeastern Bulgaria in the autumn of 1444*, «Banatica» 2016, vol 26, no. 2, p. 235–256.
13. A. Pogăciaș, *John Hunyadi and the Late Crusade*, [w:] «Life and Religion in the Middle Ages», ed. F. Sabaté, 2015, p. 327–344.
14. E. Potkowski, *Warna 1444*, Warszawa 2004, 222 s.
15. S. Sroka, *Sława, chwata i plotka Władystaw Warnieńczyk jako król Węgier*, «Przegląd Nauk Historycznych» 2016, R. XV, NR 2, s. 103–126.

16. S. Sroka, W. Zawitkowska, *Itinerarium króla Władysława III 1434-1444*, Warszawa 2017, 133 s.

17. J. Tazbir, «*Krzywooprzysięzca Władysław*» w opinii potomnych, «*Kwartalnik Historyczny*» 1985, R. XCII, z. 3, s. 511-532.

КОРОЛЬ ВЛАДИСЛАВ III ВАРНЕНЧИК: ПОПЫТКА ИСТОРИЧЕСКОГО ПОРТРЕТА

Роман МАРТЫНЧУК

Львівський національний університет ім. Івана Франко

В статье сделан анализ деятельности короля Владислава III (1434-1444). Проанализированы политические и военные достижения и просчеты короля, уточнено путь крестового похода на Варну. Рассмотрено численность и организацию войск крестоносцев и причины поражения в битве под Варной. Важная роль отведена сегединскому мирному договору. Автор акцентирует внимание на значении «последнего крестового похода».

Ключевые слова: Владислав III, Венгерское королевство, Варна, крестовый поход.

KING VLADISLAV III VARNENCHIK: ATTEMPT OF HISTORICAL PORTRAIT

Roman MARTYNCHUK

Ivan Franko National University of Lviv

The article contains an analysis of King Vladislav's III (1434-1444) activities. Author analyzed the political and military achievements and miscalculations of the king, specified the way of the crusade to the Varna. The number and organization of the crusaders and the causes of the defeat in the battle near Varna have been considered. An important role is given to the Szeged Peace Treaty. The author draws attention to the significance of "the last crusade".

Key words: Vladislav III, the Kingdom of Hungary, Varna, crusade.